

Иларионъ Макариоплски, митрополитъ Търновски (1812—1875).
Биография, спомени и статии за 50-годишнината отъ смъртта му.
Подъ редакцията на проф. М. Арнаудовъ. София, 1925.

~~III - 9 - 50~~ II 1185
[Handwritten signature]

Ст. С. Бобчевъ

Иларионъ Ст. Михайловски

По поводъ 25-годишнината отъ смъртта му¹

I

Исполинската борба за народно-черковни правдини, която българскиятъ народъ понесе и изнесе на плещитѣ си побѣдителски, въ XIX столѣтие, имаше своитѣ знаменити дѣйци.

На чело на духовнитѣ пълководци, които ржководиха тази борба, по-високо отъ всички, съ цѣлата си глава, бѣше се възправилъ и въ всѣко отношение се отличаваше Иларионъ Ст. Михайловски, иначе познатъ — Макариополски, напоконъ Търновски митрополитъ. Иларионъ Ст. Михайловски бѣше изъ между духовнитѣ това, което Гавриилъ Кръстьевичъ бѣше, на първо време, изъ между мирскитѣ. Два лика, които озаряваха цѣлата картина и съ светликъ, и съ жаръ. Разликата бѣше, че духовниятъ пълководецъ не преклони глава до край, не усети сломенье на силитѣ си никога... У него нѣмаше колебание.

Иларионъ Михайловски (р. 1812) почева своята деятельность рано, много рано. Синъ на състоятелни родители, предни хора въ родния му градецъ, него още отъ младини не прелѣсти и не ржководи нищо друго, освенъ западналата въ душата му мисль — приготвянето за духовна и просвѣтна деятельность. И въ родното си мѣсто Елена, гдето той посещава мѣстната даскалска килия, и въ Търново, и въ Арбанаси, кждето той ходи да учи гръцки, и въ Св. Горския мѣнастиръ Хилендаръ, гдето той отива (1833 г.) да се пострижи за монахъ, и въ О-въ Андросъ, и въ Атина, гдето той се явява за по-високо учение и въ цариградската „Мегали схолионъ“, — иначе Куручешменско училище наричано — на всѣкъде, въ юношеството си, той мечтае едно; служение на българското възраждане, на българската черкова, на нейното

¹ Печатано първоначално въ Българска Сбирка, год. VII (1900), кн. VI, а тукъ — съ известни поправки.

възстановление и уреждане. Въ една възстановена, яка, самостоятелна българска черкова той виждаше залогъ за истинското свѣстяване на българския народъ. Той усѣщаше това сѣкашъ инстинктивно, а го поддържаше съ още повече енергия. Никога въ живота си той не измѣни на тази си вѣра.

Той почева своята деятельность съ проповѣдничество и съ една книга: Платоновото „Православное учение“, преведена и издадена отъ него на 1844 г.

Подвижникътъ бѣше скоро подложенъ на испитания.

Вѣренъ другарь и неизмѣненъ ученикъ на Неофита Бозвели, Иларионъ Михайловски раздѣля много рано, наедно съ него, горчевинитѣ и теглата на една смѣла замисль. Той бива заточенъ въ Св. Гора Атонска, наедно съ отца Неофита. Но здравата му снага и силната му вѣра не се подгънаха подъ нещастieto. Болничавиятъ и вече уморениятъ Неофитъ, не първица опитвалъ това заточение, тоя пжтъ (1848 год.) се сломи отъ тежкитѣ вериги и остави, во всѣки случай безъ време, своитѣ кости въ хладнитѣ подземия на една отъ хилендарскитѣ кули (1848 год.). Иларионъ се запазва, бива освободенъ по ходатайството на руситѣ и въ 1849 год. се връща пакъ въ Цариградъ.

Иларионъ извърши тежко престѣпление въ очитѣ на грѣцката патриархия. За това бѣ наказанъ съ това заточение. Той, както и отецъ Неофитъ, искаха българитѣ да иматъ българска черкова въ самия Цариградъ, искаха и въ българскитѣ епархии да се проваждатъ български владици, искаха на владицитѣ да се опредѣли една известна плата, нѣколко български владици да пребиваватъ постоянно въ синода на Цариградския патриархъ и при Високата Порта винаги да има представители българи, които да явяватъ за нуждитѣ на народа, и още — да се отворятъ на българскитѣ епархии малки и голѣми училища, та да не става нужда българчетата да ходятъ по чужбина, при това да могатъ да се учатъ и небогатитѣ. Но най-голѣмото престѣпление, за което той заслужи заточението, бѣ неговата смѣлость да подава на първия министръ Рашидъ-паша записка противъ беззаконията и произволитѣ на грѣцкото духовенство и на патриаршията спрямо българския народъ.

Тази обяснителна записка на Илариона и прощението приготвено, подписано отъ двамата подвижници и подадено на турското правителство бѣха достатъченъ *corpus delicti*.

Това бѣ престѣпленіето. За него той биде наказанъ съ първото заточение въ Св. Гора Атонска. Това бѣше първия ударъ, обърнатъ противъ подвижника, първата испитня. Между това отецъ Иларионъ се завърна изпълненъ съ още по-голъма надежда и вѣра въ правотата на исканията си. Заточението сѣкашъ не само не сломи, а укрепи и тѣлото и духътъ му. Желѣзната му воля се кали въ общитѣ страдания на двамата подвижници. Въ мъченическата смъртъ на другаря си — блаженна кончина на единъ духовенъ поборникъ, — Иларионъ почерпа нови сили. Той се явява не следъ много въ Цариградъ не да се умърлуши, не да се върне у дома си и да подири спокойствие при жадната да го види голѣма челядъ на близкитѣ си; той се връща въ Цариградъ да продължава борбата още по-смѣло. Самоотверженността и пожертвуванието на неговия другаръ и предшественикъ — Бозвелията даваха му криле; той подѣе байрака, дигнатъ първи пжтъ отъ патриарха на народо-черковния въпросъ, отца Неофита, и презъ цѣлия си животъ носи този байракъ подвижнически, неустрашимо, неуклонно.

Иларионъ Михайловски не знаеше въ живота си уклонявания отъ поченатия правъ пжтъ. За него прямотата бѣ не само една черта на характера, но сѣкашъ — инстинктъ, едно чувство. Съзнанието укрѣпи това чувство и прямотата му стана несъкрушима привичка. Той не разбираше, че може инакъ освенъ прямо, честно, смѣло да вързи къмъ целта, веднѣжъ повѣрвалъ, че по-святата целъ не е могла да бжде въ свѣта. Той наумѣваше съ своята деятелность нѣкого отъ подвижницитѣ на пързото християнство, на които удѣлътъ бѣше святостта.

И святостта, до колкото смъртенъ човѣкъ можеше да я приближи, не бѣше далечъ отъ Илариона. Ако изпълнението на дълга къмъ Бога, къмъ черковата, къмъ своитѣ еднородци, ако прославянието името Божие и неговитѣ милости, ако распространението между християнитѣ проповѣди за добъръ, честенъ и чистъ животъ; ако решимостта да се пожертвува за подобно служение; ако тѣзи сж добродѣтели, които най-много приближаватъ къмъ единъ святъ, подвижнически животъ, — у Илариона Макариополски тѣ бѣха упражнявани винаги, презъ цѣлия му животъ.

Такъвъ бѣше престѣпникътъ!

И вселенската патриархия имаше пълно право да се бои отъ него. Не токо тѣй Фенеръ е прочутъ по своята хитрость.

Хитростята обаче тоя път трѣбваше да бжде надвита отъ правдата. Иларионъ Макариополски бѣше носителъ на тая правда.

II

Подвижникъкъ бѣше заживѣлъ още въ момчето.

Иларионъ напусна бащината си кжца рано и се покалугерва, не по нужда, а по едно влечение и веление на сърдцето си. Той дири наука и духовна храна на всѣкъжде. Въ Андросъ и Атина той се среща съ бждащитѣ си съподвижници Панарета Св. Пловдивски, И. Ю. Селимински, Д-ръ Чомаковъ, Иванъ Добровски, Захария Струмски, Атанаса Чалжковъ, отъ които нѣкои вече били си усвоили качеството на гърци, защото времето бѣше таквозъ, и щѣли да станатъ цѣли еллини, ако народното имъ съзнание не бѣше се разбудило отъ младия калугеринъ Илариона. Въ Андросъ той е единъ отъ главнитѣ основатели на „дружеството за събужданье българския народъ“ — по примѣра на по-рано работилитѣ грѣцки етерии. Учението на Каири—прочутъ въ Андросъ философъ-учителъ, малко волнодумецъ, славата на когото събрала около него много ученици — за величието на еллинизма, за разширението и възвеличаванието на Елада, Иларионъ и другаритѣ му възприели по своему и тѣ го отнесли къмъ възражданieto и величието на България.

Иларионъ въ Хилендарския мѣнастиръ наедно съ обличанието калугерското расо е билъ осѣненъ отъ невидимо носилитѣ се духъ, учение и упжтвания на Отца Паисия Хилендарски, тоя който хвърли „най-първата искра въ народната сваятъ“ съ своята чудотворна „Исторія Славянско-българская“.

Всичкитѣ интереси на земния животъ му диктуваха да трѣгне по убития път на едно спокойно служенье у Вселенската Патриархия, която, въ добавкъ, обърна на неговитѣ дарби внимание, бѣше готова и да го облагодетелствува всѣкакъ. Но Иларионъ бѣше си начерталъ една програма..., която нѣмаше нищо общо нито съ спокоенъ животъ, нито съ добиванье голѣми духовни чинове отъ грѣцки патрикъ. Рѣдко упоритость е извървѣла до края по-неуклонно поченатия си правъ път....

И въ дългото поприще на народно-духовното си служение Иларионъ Михайловски вижда едно по друго изпълнението на своята програма, на своитѣ възжеления, които бѣха тия на българския народъ.

Сполуката въ борбата за народо-черковни правдини се дължи на ума, такта и способността на дейцитѣ му, както и на подкрепата, която тѣ намѣриха въ срѣдата на народа си.

Забележителна бѣше, преди всичко, постѣпката що направиха първитѣ борци, като избраха за центъръ на своята деятельность самия Цариградъ и тамъ наредиха своитѣ предни позиции. Една борба, разпрѣсната извънъ столицата, или пъкъ съсрѣдоточена гдето и да било въ България, можеше всѣкога да се компрометирва, отслабва и осуетява.

Борбата се подкачи въ Цариградъ тихо и се води енергически, но съ голѣмъ тактъ.

На 1848 год. се добива разрешение отъ турското правителство, за да се построи тамъ българска черква; на 1858 год. настоятелнитѣ ходатайства на цариградскитѣ българи, за да се назначи при черквата имъ единъ български владика бѣ удовлетворена; на 5 окт. Иларионъ Михайловски бива ржкоположенъ за владика съ титлата Макариополски и съ условие, че не ще иска епархия; съставило се настоятелство за съграждане на единъ български храмъ върху мѣсто, подарено отъ князь Стефанаки Богориди.

Наедно и около Илариона Макариополски се явяватъ и работятъ вече нѣколко лични дейци: Гавриилъ Кръстевичъ, Д-ръ Захарий Струмски, Тъпчилещовци, Г. Моровеновъ, Г. Чалжковъ, Александръ Екзархъ, по-късно Д-ръ Чомаковъ, П. Славейковъ, Добровичъ, Др. Цанковъ, Т. Бурмовъ, Т. Икономовъ и много други. Тѣ се групираха около така наречената вече „Цариградска българска община“.

На Златния Рогъ, на Фенеръ, подъ очитѣ на Патриархията, се завъртява хоро отъ български дейци, малки и голѣми . . . Въ параклиса и метоха, подарени отъ Стефана Богориди, се служи божественна служба редовно, урежда се едно училище и, все тамъ, на дворното мѣсто почватъ да строятъ черква. Борбата става жива низъ цѣла България; почва се гоненето на гръцкитѣ владици; захващатъ да се свикватъ събори за протести противъ владишкитѣ злоупотребления; отварятъ се училища навсѣкжде. . . Цѣла България се расклаща. Преговори съ патриархията се водятъ постоянно и прекъсватъ отъ време на време. Българскитѣ искания придобиватъ вече известность: тѣ сж! българска черква и българска книга.

Всѣка смѣла постѣпка на българитѣ извикваше яростта на Патриархията, която издаваше болезненъ стонъ, чуванъ понѣкога отъ В. Порта.

На 1860 год. трети априлъ по Великъ-день Иларионъ Макариополски извърши единъ смѣлъ актъ, който стана исторически и имà решающе значение за българския черковенъ въпросъ . . . Той служеше божественна литургия . . . Кога дойде време, споредъ заведения редъ, да помене името на патриарха, присѣтствующитѣ българи извикаха: „не щемъ патриарха! да не се поменува името му!“

Мждриятъ архипастиръ не виждаше необходима нужда въ тази крайна постѣпка; напротивъ, той съзнаваше тежката отговорност, що вземаше предъ цѣлата православна черква; и опита се да убеди присѣтствующитѣ да не настояватъ на исканията си. Нѣмаше обаче кой да слуша. Неотстъпчивостта на грѣцката патриархия, нечуванъето ѝ българскитѣ молби и ходатайства бѣха извикали таково ожесточение у българитѣ, че нѣмаше възможность да се докаратъ присѣтствующитѣ до миролюбиво и отстъпчиво настроение.

Иларионъ послуша за да не стане по-голъма смута, като съзнаваше смѣлостта и патриотичността на постѣпката си, но не игнорираше и възможнитѣ ѝ опасни послѣствия, поне за него лично. Вмѣсто патриарховото име той помена „всякое епископство православныхъ“, а после отъ чисто „дипломатически съображения“, и името на Султана. Примѣра бѣше заразителенъ. Навсѣкжде въ България направиха сжщото. Въ много български черкви подиръ началото дадено отъ софийския митрополитъ Гедеона (грѣкъ), поченаха да поменаватъ Илариона като „священноначалникъ всея Болгаріи“.

Още по-важно за онова време бѣше, че при Илариона Макариополски се озоваха двама нови и силни сподвижници, които образуваха една свещенна троица и които нищо отсетне не раздѣли: тѣ бѣха — Авксентий Велешки и Паисий Пловдивски. Първиятъ бѣше българинъ, втория грѣкъ. Единъ грѣцки владика въ София призна и помена Илариона като „священноначалникъ всея Болгаріи;“ други, убеденъ въ правото на негова пжть, отиде при него и рамо до рамо води борба за една правда . . . Иларионовата вѣра въ себе си и въ дѣлото не можеха да не поведатъ съ него и други вѣрующии . . . Не може да добие привърженици само тоя, който не вѣрва въ себе си и въ дѣлото си.

III

Гръцката патриархия бѣше гръмната отъ известието за смѣлата постѣпка на Илариона по Великъ-день 1860 г. Тя поиска наказанието му отъ Високата Порта, но то не идваше бърже. А когато отпосле се узна и за отиването на още двама владици при Илариона, патриархията свика голѣмъ съборъ (24 февруарий 1851 г.), изхвърли и тримата светители отъ архиерейскитѣ имъ мѣста и ги осѣди на заточение.

Сжщевременно патриархията предложи своитѣ отстѣпки въ 15 точки, съобщени на българската община чрезъ турското правителство. Отъ тѣзи патриаршески предложения се виждаше, че Фенеръ почва да отстѣпва, но че хитрува и лукавствува. Като нѣкаква милость се допускаше въ чисто българскитѣ епархии да се проводятъ предпочително български владици и да се отварятъ и български училища и да се чете въ черквитѣ и по български. Българитѣ не се помамиха.

Цариградскитѣ българи отъ името на цѣлия български народъ отговориха съ едно заявление до турското правителство, че тѣ вече иматъ една отдѣлна отъ гръцката вѣроизповѣдна община — Българска християнска черква; но понеже турското правителство не рачи да припознае тази отдѣлна община, цариградскитѣ българи свикаха представители отъ всички епархии.

Между това патриархията не мислѣше да остави ненаказани българскитѣ владици. Само едно истинско народно вълнение можа да ги задържи и за Великъ-день да служатъ; следъ Великъ-день, обаче, тѣ бидоха заточени въ Мала-Азия, Иларионъ биде отведенъ въ Бруса.

Заточенията на Илариона, Авксентия и Паисия не стреснаха никого, а най-малко можаха да сплашатъ Илариона Макариополски. Борбата прибавяше нови сили и нови привърженици. Исканията на българитѣ ставаха по-ясни и по-голѣми. Тѣ биваха формулувани въ разни заявления и „точки“; сжщественото бѣше, че българитѣ искатъ свои владици, своя отдѣлна община, черковна автономия. Турското правителство разбра, че е длъжно да обърне повече внимание на българитѣ и се занима по-особно съ тѣхнитѣ искания.

Иларионъ и другаритѣ му бидоха повърнати отъ заточение (1864 год.).

Патриарси се мѣниха все поради българския черковенъ въпросъ. Хитростъта да се назначатъ български владици (Антимъ Преславски и Панаретъ Пловдивски) никого не помами; напразно гръцката патриархия за разрешение на разпратата представяше нови проекти, които имаха за целъ да измѣстятъ въпроса или поне да спратъ временно развитието му.

На 28 февруарий 1870 год. Султанъ Абдулъ Азисъ издаде ферманъ, съ който разреши българо-гръцката распра.

Иларионъ бѣше припознатия отъ всички духовенъ вождъ и нему се падаше да застане на чело на новоучредената екзархия. Но това не би . . . и той по-късно стана св. Търновски митрополитъ . . . Не първи и не последенъ пжтъ умѣтъ, заслугитѣ, подвижничеството, способността трѣбваше да отстѣпятъ на други съображения. Упоритостъта и прямотата на Илариона бѣха му спечелили горещи противници. Той не разбираше отъ опортюнизъмъ, на който бѣха готови други владици, инакъ добри, честни и заслужили български архипастири.

Иларионъ взе участие както въ първия български всенароденъ съборъ, свиканъ въ Цариградъ за уреждане екзархията ни, тъй сжщо и въ много други обсъждания, послания и наредби, които бѣха на дневенъ редъ. Служението на 6 януарий 1872 г. даде поводъ за ново заточение на Илариона, въ Мала-Азия, въ гр. Измидъ (Никомидия), но тоя пжтъ то се продължи само нѣколко дни.

На 11 февруарий 1872 год. въ Ортакой бѣше свиканъ съборътъ, който избра и български екзархъ. Но тъй като патриархията все упорствуваше да припознае и фирмана, и екзарха, то на 11 май 1872 г. се извърши първото богослужение отъ българския екзархъ Антимъ I, а Иларионъ Макариополски прочете писмено изложение за прогласяването независимостъта и самостоятелността на българската черква.

Това бѣ най-великия, най-щастливия, най-свѣтлорадостния презъ всичкия животъ день на Илариона Макариополски! Тогазъ той смѣло можеше да прогласи своето: „Нине отпущаеши раба твоего, владико!“ Тогазъ той видѣ, колко умѣстна е била въратата му въ правотата [на едно дѣло, пригърнато отъ него още въ крѣхки младини, на което неизмѣнно служи презъ цѣлия си животъ и тържеството на което той бѣше си поставилъ като едничка задача на живота. . .

Следъ това той отиде въ своята търновска епархия.

Той продължи своето служене на черквата и отечеството до последния день на живота си.

Въ вечерята на живота си, при тихата светлина на едва залъзващото слънце, той не усѣти силитѣ си да отслабватъ, ревността му да се намалява и нужда да си почине. . .

Той почина съ дългата оная почивка, която му проводи Провидението, като зърна въ продължителната дълбока вечерь на живота си и въ далечнитѣ лъчи на небеснитѣ свѣтила, предвестника на свѣтлия изгревъ, що очакваше България. . .

IV

Иларионъ Михайловски бѣше сѣкашъ предназначень за подвижничеството, което продължи до край. . .

Исправень като неустрашимъ полководецъ въ срѣдъ почнатата и водена трийсетъ години непрекъснатата борба, той бѣ видѣлъ съ съкрушено сърдце какъ изъ редоветѣ на главния щабъ, се избиваха мнозина доблестни, неуморими и заслужили другари; но той не се отчайваше. Въ неговата душа имаше онова, което прави личността незаразима отъ страхъ, непреклонна отъ несполука, ненадвиваема отъ удари. Напротивъ, опасноститѣ го въодушевяваха, несполукитѣ усилваха енергията му за нови опитвания, а другаритѣ само го насърдчаваха. Защото той гледаше, въ постоянното ожесточение на ударитѣ, голѣмото отслабване на противници си. . .

Той не ставаше по-буень, но по-твърдъ. Хладнокръвието въ борбата никога не го напусна. Той имаше съзнание въ своитѣ силни душевни качества и това го отличаваше отъ другаритѣ му, които ставаха ту буйни, ту отчаяни, ту горещи, ту умърлушени.

Иларионъ, търновски митрополитъ, управлява не много години епархията си. . . Въ 1875 год. той дойде въ Цариградъ, гдето се и помина въ кжщата си, на Орта-къой. Сѣкашъ бѣше нарочно дошелъ да сложи коститѣ си тукъ, гдето бѣше прекаралъ животъ много полезенъ и борба неуморима; сѣкашъ не му се щѣше да се отдѣли отъ своитѣ двама вѣрни и дългогодишни другари — Авксентия Велешки и Паисия Пловдивский, които бѣха го изпреварили първия много рано (1-й февруарий 1865 г.), безъ да види борбата увенчана съ сполука, втория (25 февр. 1872 г.), като видѣ султанския ферманъ, който припознаваше българската отдѣлна черква и зърна уреждането на една българска екзархия. . .

Двайсетъ и петъ години сж отъ тогазъ, отъ тази смъртъ на единъ отъ най-знаменититѣ българи дѣйци и иерарси. Българскиятъ народъ съзнаваше тогазъ великата загуба. . . Но скоро настана черната година, скоро грѣмнаха черешовитѣ топчета въ Клисуре, Перушица и Панагюрище, скоро България пламна въ кръвъ и огънь, почна се освободителната война и въ предѣлитѣ на извоюваната отъ Илариона Ст. Михайловски и другаритѣ му българска екзархия — идеалъ на българското отечество — очерта се за малко време една Велика България, впрочемъ скоро отмахната отъ картата, но забита още по-дълбоко, още по-дълбоко въ сърдцата на истинскитѣ български синове. . .

Сѣкашъ Иларионъ Ст. Михайловски се забрави. Всички почти го забравиха.

Никой не се погрижи да му напише поне една каква годе биография. . . Той нѣма таквазъ. . . Дѣдо Славейковъ я само захвана. . . Преди две години въ страницитѣ на „Българска Сбирка“ поменахме за предстоящата 25-годишнина отъ смъртъта на великия български святителъ¹. Поменахме що е желателно да стане...

Като отбелѣзахме за предстоящата 25-годишнина отъ смъртъта на знаменития иерархъ, ний канихме елѣнската младежъ да вземе инициативата за едно прилично отпразднуване тази годишнина на святителя-сѣотечественникъ. При това исказахме мисълъта да се пригответи една биография на покойния, да се дигне въ родния му градецъ на „Мейденя“, срѣщу старата кжца на Михайловски, поне единъ бронзовъ бюстъ върху мраморенъ пиедесталъ. . . Мислѣхме, че ще се намѣрятъ нѣкои, които да взематъ починъ за да се направи това, да се почете прилично тая паметъ, на която посветяваме горнитѣ си бележки.

Направи ли се нѣщо? Ще се почете ли баремъ съ единъ парастасъ името на покойния Иларионъ Макариополски, напоконъ търновски митрополитъ, дълго време считанъ за „священноначалникъ всея Болгарии?“

Да се надѣваме!

Да се надѣваме и за това, че въ деня на тази смъртъ, отъ която се навършватъ 25 години, ще се спомнятъ онѣзи добродѣтели, които бѣха принадлежностъ на знаменития архипастиръ, че вѣрата въ правдата на народното ни дѣло, сполучило, но не пълно тържествующе, ще осѣни и други дѣйци.

¹ Вж. „Българска Сбирка“, 1898 г., кн. 6-а, стр. 577—579.

Да се надѣваме, че ще се докара на умъ поне, че тамъ, въ Цариградъ на Фенеръ, почива праха на чловѣкъ, който остави следъ себе нѣщо безсмъртно: примѣрътъ на неуморно служене за тържеството на единъ свѣтълъ идеалъ.

София, юний 1900 год.

P. S. И сега, подиръ 50 години отъ кончината на великия иерархъ, менъ е особено драго да видя съ какъвъ жаръ и умѣне почитатели и съотечественици на Илариона Макариополски сж се заловили да чествуватъ достойно паметъта му.

Тази паметъ заслужаваше и още по-голѣми чествувания.

София, февруарий 1925 год.
